

Gusaguoppar & duovli

Sjansene er store for at du som leser dette ikke forsto overskrifta. Den er altså på (nord)samisk og forteller om to av de mest brukte soppene i samisk tradisjon. Bruk av sopp er ikke av de sidene ved samisk naturbruk som er mest utbredt, men det kan likevel være litt å fortelle. Og vi kan fortelle litt om utfordringene med å gi soppinformasjon på samisk.

Gusaguoppar betyr bokstavelig talt "kusopp", i betydninga den soppen som kua spiser. Det er kua ikke aleine om, reinen er like ivrig etter å spise denne, sjøl om det er kua som har gitt den navn. Folk som er vokst opp på gård i Guovdageaidnu i den tida da det ennå var vanlig at kyr beita fritt i utmarka, forteller at i sopptida på høsten kunne det være veldig vanskelig å holde kyrne samla, for de sprang langt av gårde for å få med seg den beste soppen – kusoppen. Også rein bruker å være vanskelig å samle i sopptida.

På norsk har vi navnet *kusopp* (*Suillus bovinus*) og denne heter på samisk *gieddegusaguoppar* eller bokstavelig oversatt "engkusopp". Men *gusaguoppar* er langt mer, det er et felles navn på ei rekke rørsopper, og omfatter *skrubber* (*Leccinum*) og *steinsopper* (*Boletus*). De fleste av disse er gode matsopper, men i mesteparten av Sápmi var disse soppene regna som mat for kyr og rein, og ikke for folk. En av disse har riktignok samisk navn som tyder på bruk til menneskemat, *herskogusaguoppar* eller "delikatessekusopp", men dette er trulig ei oversetting av det finske navnet *herkkutatti*.

Det andre ordet, *duovli*, forteller om en sopp som har sterkere tradisjon i samisk bruk. Da ikke som mat, men til annen bruk. På norsk kalles den *knuskkjuke* (*Fomes fomentarius*). Den er kjent for bruk til å få fyr på bål, men har også hatt stor betydning i foikemedisinen. Helt fra Kina gjennom Sibir og Nord-Russland til Sápmi har den vært brukt til såkalt moxabrenning, ved at finknust knusk blei brent på huden for å få bort verk og smerter.¹

Forfatteren av disse linjer kom flyttende til Guovdageaidnu i 1988 for å arbeide som lærer. Fra tidligere bosteder var jeg vant til å plukke og spise sopp, og her kom jeg til et sted der det virkelig vokste sopp i overflod. Men den fikk stå i fred, for det var ingen som plukka den. Det vil si at etter hvert traff jeg på noen få andre innflyttere ute i soppmarka. Skolen hadde turdag med bål og steiking av pølser og reinkjøtt. Sjøl plukka jeg rødskrubb og stekte på bålet, men ingen turte å smake, med unntak av et par andre innflytta lærere.

I 2015 tok lokallaget av Naturvernforbundet initiativ til å få danna et natursenter i Guovdageaidnu. Vi skulle vise naturen vår, tradisjonelt og moderne naturbruk og virkningene av naturinngrep. Dette skulle vi gjøre både overfor skolene i kommunen, lokalbefolkningen ellers og tilreisende fra nært og fjernt. Da trengte vi å bruke minst tre språk: samisk, norsk og engelsk. Men det var ikke alltid så lett. De aller fleste norske floraer og dyrebøker har bare norske og evt. latinske navn. Vår viktigste kilde til artsnavn, Artsdatabanken, hadde også både norske og latinske navn. Hvor skulle vi finne de samiske navna? Vi kontakta Artsdatabanken: – Burde ikke dere ha med samiske navn på artene? – Jo, sa de. Det burde vi, og det har vi tenkt, men vi har ikke funnet noen til å gjøre det. – Kanskje vi må gjøre det sjøl, da sa vi og spurte hva Artsdatabanken ville betale for jobben. 220.000 kroner var svaret, det var allerede satt av i budsjettet. Så vi satte i gang, gikk gjennom alt av ordbøker, floraer, fuglebøker m.m. som hadde samiske navn, satte dem inn i en tabell og valgte et hovednavn der det var flere alternativer. Så sendte vi det til Artsdatabanken og i løpet av 2018 var det på plass. Det vil si: Virveldyr og karplanter gikk ganske greitt. Med virvelløse dyr, moser, sopp, lav og alger var det verre.

1 http://www.samikopijja.org/govat/doc/art_aas.pdf

De aller fleste bøker hadde minimalt å fortelle om sopp. Ei eneste lita bok var vår viktigste kilde. Boka var på hundre sider i formatet 10x14cm, med en art på hver side og omfatta i tillegg til sopp også lav og moser.² Det ga bare plass til 42 sopparter. Og stort flere fant vi ikke. Jobben vår var å kartlegge, sortere og prioritere eksisterende navn, ikke å lage nye.

Fra starten dreiv natursenteret med kurs i planter til mat og medisin. Vi skilte da ikke skarpt og vitenskapelig mellom planteriket og soppriket, og fortalte også det vi visste om sopp og lav som vi fant på turene, men det skulle gå noen år før vi våga oss på soppkurs. Ingen av oss var soppakkyndige, vi hadde bare spist en masse sopp av forskjellige slag og visste litt om hvilke sopper man kunne spise ofte og hvilke man bare kunne spise en gang. Så satte vi i gang. Da vi sammen klarte å finne 8 arter av matsopp på en tur var vi rimelig fornøyde. Og deltakerne syntes det blei nok lærdom å fordøye.

Problemet var språket. Som et samisk-norsk-internasjonalt natursenter med litt ambisjoner ville vi at alle deltakerne skulle få lista med soppnavn på eget språk. Studentene fra svensk side av Sápmi fikk det på svensk, en polsk bygningsarbeider fikk det på polsk, men da det dukka opp en kursdeltaker med røtter i Thailand, måtte vi renonsere litt på ambisjonene. Samisken burde vi sjølsagt ha greidd, men som det går fram av lista nedenfor, kom vi mer eller mindre til kort på 8 av de 19 artene vi regna med å finne i området vi skulle ha kurset.

Guovdageainnu meahcceguovddáš

Noen sopper / Muhtin guobbarat / Nogra svampar / Kilka grzybów – Guovdageaidnu

	norsk	samisk	svensk	polisk	latin	
	rød fluesopp	rukseščurotguoppar	röd flugsvamp	muchomor czerwony	Amanita muscaria	††
	steinsopp	herskogusaguoppar	karljohanssvamp	borowik szlachetny (prawdziwek)	Boletus edulis	***
	brunkjøttbukkesopp		bockspindling	zasłonak wonny	Cortinarius traganus	0
	mørk høstmorkel		svart hattmurkla	piestrzyca zatokowata	Helvella lacunosa	**
	bleik piggsopp		blek taggsvamp	kolczak obłączasty	Hydnum repandum	***
	kreftkjuke, chaga	báhkkečátná	spröngticka	błyskoporek podkorowy (czaga)	Inonotus obliquus	med.
	rødbrun pepperriske		pepparriska	mleczaj rudy	Lactarius rufus	*
	skjeggriske	riesaraski	skäggriska	mleczaj wełnianka	Lactarius torminosus	**
	brunskrubb	ruškesgusaguoppar	björksopp	koźlarz babka (kozak)	Leccinum scabrum	**
	rødskrubb	ruksešgusaguoppar	tegelsopp, aspsopp	koźlarz pomarańczowózółty	Leccinum versipelle	**
	røyksopp	stálubursa	röksvamp	purchawka gruszkowata	Lycoperdon pyriforme	*

2 Heikkiarimas Lukkari: Guobbarat, Sámmálat, Jeahkálat. ČálliidLágádus 2011

	bjørkeøsterssopp		blek ostronmussling	bocznik łyżkowaty	Pleurotus pulmonarius	*
	rimsopp	gatnaguoppar	rimskevling	plachetka zwyczajna (czopek)	Rozites caperatus	***
	mild gulkremle	fiskessmierra	gulkremla	gołąbek jasnożółty (surojadka)	Russula claroflava	**
	grønnkremle	soahkesmierra	grönkremla	gołąbek białozieloniawy	Russula aeruginiea	**
	gulrød kremle	guolbasmierra	tegelkremla	gołąbek płowiejący	Russula decolorans	**
	bjørkekremle	... smierra	rödkremla	gołąbek czarniawy	Russula nitida / intermedia	*
	gråmusserong		streckmusseron	gąska niekształna (szara gąska)	Tricholoma portentosum	***
	fløyelsrørsopp		vitköttig sammetsopp	podgrzybek grubosiatkowy	Xerocomus ferrugineus	**

Å drive kurs i naturbruk i Guovdageaidnu er alltid spennende. Vi annonserer både på samisk og norsk. Vi setter påmeldingsfrist, men stadig er det noen som enten ringer en time før og spør om det er ledig plass, eller bare møter opp uten varsel. Så det første blir alltid å kartlegge språkkunnskapene til de som møter opp og så tilpasse kurset etter det. Aktuelle kursdeltakere deler seg da i 4 grupper. Den største er som regel de som kan både samisk og norsk. Så kommer de som bare kan norsk, de som bare kan samisk (gjerne i kombinasjon med finsk og/eller russisk) og de som verken kan samisk eller norsk. På et soppkurs stilte tre studenter fra Samisk høyskole. En fra norsk, en fra svensk og en fra finsk side. Alle snakka samisk, men studenten fra finsk side forsto lite norsk. Samtidig kom en deltaker som ikke kunne et ord samisk. Så da blei det å ta fellesundervisninga tospråklig og deretter dele i grupper etter språk.

Til bruk bl.a. for disse kursa har vi laga ei utstilling med bilder av sopp fra nærmiljøet vårt. Av 21 bilder blei 8 stående med bare ??? der det samiske navnet skulle stått. Så laga vi ei digital utstilling med sopp og planter i Guovdageaidnu og Finnmark³. Av vel 90 sopparter som er registrert i Guovdageaidnu, fant vi bare samisk navn på rundt 20 av dem.

Det er altså mye igjen å gjøre. Ideelt skulle nå det nordiske samiske språkgorganet Giellagáldu ha oppnevnt ei terminologigruppe til å lage de manglende samiske navna. Den skulle bestått av de fremste samisktalende mykologer og botanikere med høyere utdanning i samisk språk og gode kunnskaper og erfaringer i terminologiarbeid. Så skulle Giellagáldu brukt folk med minst like stor kompetanse til å kvalitetssikre forslaga fra denne gruppa før de blei endelig godkjent. Det var teorien. I praksis finnes ikke de folka som har denne kombinasjonen. I mange år har vi leita etter utdanna samisktalende botanikere, men bare funnet en sørsame. Og siden sørsamisk og nordsamisk er minst like forskjellig som norsk og islandsk, er det ei lita trøst for oss som jobber med nordsamisk. Noen samisktalende soppakkyndig har vi heller ikke funnet.

Men om leserne av dette har gode tips til hvordan vi skal skaffe oss gode samiske soppnavn, tar vi gjerne mot tips. De kan sendes til Guovdageainnu meahcceguovddáš, på meahcci@meahcci.info.

Svein Lund

3 <http://meahcci.info/plante/plante-1-n.htm>